

O‘ZBEKISTON KONSTITUTSIYASIDA BELGILANGAN IQTISODIY TIZIMNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Abdulpattayev Axroriddin Jamoldin o‘g‘li

Toshkent amaliy fanlar universiteti Iqtisodiyot fakulteti, “Iqtisodiyot” yo‘nalishi

Elektron pochta: axrordn@gmail.com

Abstrakt: Mazkur abstrakt O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida mustahkamlangan iqtisodiy tizimning huquqiy asoslari, ustuvor tamoyillari va o‘ziga xos xususiyatlarini ilmiy-nazariy tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqotning asosiy maqsadi — Bo‘lg‘usi Yangi O‘zbekiston iqtisodiy modelini belgilovchi konstitutsiyaviy normalarning asosiy jihatlarini, xususan, bozor munosabatlari, mulk daxlsizligi va ijtimoiy yo‘naltirilganlik uyg‘unligini ochib berishdan iborat.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy tizim, mulk daxlsizligi, bozor munosabatlari, ijtimoiy davlat, tadbirkorlik erkinligi.

Mavzuning Dolzarbligi

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan Yangi O‘zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi tub iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy islohotlarni qamrab olgan holda, mamlakatning barqaror rivojlanish trayektoriyasini belgilab bermoqda. Ushbu islohotlarning huquqiy va institutsional poydevori esa 2023-yilda yangi tahrirda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi hisoblanadi. Konstitutsiyaning yangilanishi davlatning iqtisodiy tizimiga, fuqarolarning iqtisodiy huquqlariga va mulkiy munosabatlarga oid fundamental qarashlarini aks ettirib, iqtisodiyotni liberallashtirish, bozor munosabatlarini mustahkamlash va inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan yangi ustuvorliklarni belgilab berdi. Shu nuqtai nazardan, Bosh qomusda mustahkamlangan iqtisodiy tizimning o‘ziga xos xususiyatlarini huquqiy va nazariy jihatdan chuqur tahlil qilish juda katta ilmiy va amaliy dolzarblikka egadir.

Muammo Bayoni

O‘zbekiston iqtisodiy modeli transformatsion xarakterga ega bo‘lib, u o‘zida o‘tish davri muammolari bilan birga, ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyoti tamoyillarini mujassam etadi. Ushbu tizimni Konstitutsiyaviy darajada tahlil qilishda quyidagi asosiy muammo yuzaga keladi: Qanday qilib Konstitutsiya bir vaqtning o‘zida xususiy mulkning daxlsizligini va tadbirkorlik erkinligini kafolatlaydi, ayni paytda esa yangi kiritilgan “Ijtimoiy davlat” tamoyilini (47-modda) amaliyotda samarali ro‘yobga chiqarish uchun iqtisodiy mexanizmlarni shakllantiradi? Ushbu ikki yondashuvning o‘zaro muvozanatini tahlil qilish, iqtisodiyotni rivojlantirish uchun huquqiy barqarorlikni ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Maqsad va Vazifalar

Mazkur ilmiy maqolaning asosiy maqsadi — O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida belgilangan iqtisodiy tizimning huquqiy o‘ziga xosliklarini, xususan, mulk daxlsizligi, bozor munosabatlari va ijtimoiy adolat tamoyillari uyg‘unligini huquqiy-nazariy tahlil qilishdan iborat.

Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi **vazifalar** amalga oshiriladi:

1. Konstitutsiyaning iqtisodiy faoliyat erkinligi, xususiy mulk va raqobatni himoya qilishga oid normalarini aniqlash.
2. Konstitutsiyaviy normalar asosida davlatning iqtisodiyotdagi tartibga solish funksiyasi va ijtimoiy himoya rolini tahlil qilish.

3. Yangi Konstitutsiyadagi "**Ijtimoiy davlat**" konsepsiyasi va uning iqtisodiy tizimga ta'sirini ilmiy jihatdan asoslash.
4. Iqtisodiy tizimning konstitutsiyaviy asoslaridan kelib chiqqan holda amaliyot uchun tegishli xulosalar va takliflarni ishlab chiqish.

1. Iqtisodiy Tizimning Konstitutsiyaviy Modeli Tushunchasining Ilmiy Asoslari

Iqtisodiy tizimning konstitutsiyaviy mustahkamlanishi — bu har qanday huquqiy davlatning asosiy vazifalaridan biridir. Nazariy jihatdan, u davlatning iqtisodiyotga munosabatini belgilaydi va mulkiy munosabatlarning, shuningdek, iqtisodiy faoliyat erkinligining kafolatlarini o'z ichiga oladi. Ilmiy adabiyotlarda bu model ikki asosiy nazariy oqimga tayanadi: klassik liberalizm va sotsial-demokratik yondashuv (ordoliberalizm).

• **Liberal yondashuv (Neoklassik nazariya):** F. Hayek va M. Fridman kabi iqtisodchilar tomonidan ilgari surilgan bu nazariya, davlat aralashuvsiz erkin bozorning samaradorligini mutlaq ustun qo'yadi. Konstitutsiyaviy darajada bu, birinchi navbatda, xususiy mulkning mutlaq daxlsizligi va kontrakt erkinligi (shartnomalar tuzish erkinligi) kabi tamoyillarning kafolatlanishini talab qiladi. O'zbekiston Konstitutsiyasining 65-moddasida mustahkamlangan mulkning himoyasi va 69-moddasidagi tadbirkorlik erkinligi aynan shu yondashuvning mustahkam asosini tashkil etadi. Mulkning faqat qonunda nazarda tutilgan hollarda va bozor qiymatida kompensatsiya bilan olinishi haqidagi konstitutsiyaviy kafolatlar aynan ushbu liberal yondashuvning amaliy ko'rinishidir.

• **Sotsial-Demokratik va Ordoliberal yondashuv (Ijtimoiy bozor iqtisodiyoti):** XX asrning o'rtalarida Germaniyada shakllangan bu nazariya L. Erxard va V. Oyken kabi olimlar tomonidan rivojlantirilgan. U bozor iqtisodiyotining samaradorligini saqlab qolgan holda, uning ijtimoiy adolatsizlikka olib keluvchi salbiy oqibatlarini kamaytirish uchun davlatning faol, ammo cheklangan tartibga soluvchi rolini talab qiladi. Konstitutsiyaning yangi tahririga kiritilgan "Ijtimoiy davlat" (47-modda) tamoyili aynan shu nazariy yondashuvning O'zbekiston iqtisodiy modeliga singdirilganini ko'rsatadi. Bu esa O'zbekiston modelining oddiy liberal bozor emas, balki ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti qurishga intilayotganini bildiradi.

2. Mulk Munosabatlarining Konstitutsiyaviy Rivojlanishi va Xalqaro Tajriba

O'zbekiston iqtisodiy tizimining o'ziga xosligi mulkchilik shakllarining xilma-xilligidadir. Konstitutsiya xususiy mulkni eng muhim iqtisodiy kategoriya sifatida tan olgan holda, davlat mulkining strategik ahamiyatini ham inkor etmaydi.

• **Xususiy mulkning transformatsiyasi:** Sovet davri (rejali iqtisodiyot)dan meros bo'lgan davlat mulki ustuvorligi tamoyilidan voz kechish, Konstitutsiyaning yangi tahriridagi asosiy ilmiy yutug'idir. Iqtisodiyot nazariyasida mulk huquqining to'liq kafolatlanishi investitsiya faolligini oshirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlashning zaruriy sharti hisoblanadi.

• **Adabiyotlar tahlili:** Qator mahalliy huquqshunos va iqtisodchilar, jumladan, [O'zbekistonlik taniqli olim familiyasini yozish tavsiya etiladi], o'z ishlarida xususiy mulk himoyasining kuchaytirilishi tashqi investitsiyalarni jalb qilishning huquqiy kafolati ekanini ta'kidlashadi. Xalqaro tajriba (masalan, Vengriya, Polsha kabi postsovet mamlakatlari) shuni ko'rsatadiki, kuchli konstitutsiyaviy mulk himoyasi institutsional islohotlarning muvaffaqiyatli o'tishida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

3. "Ijtimoiy Davlat" (Sotsial Davlat) Konsepsiyasining Nazariy Talqini

O'zbekiston Konstitutsiyasining 47-moddasida mustahkamlangan "**Ijtimoiy davlat**" tamoyili ilmiy hamjamiyat tomonidan eng ko'p muhokama qilinadigan yangiliklardan biri bo'ldi. Nazariy jihatdan, ijtimoiy davlat konsepsiyasi quyidagi nazariy komponentlarni o'z ichiga oladi:

- **Adolatli taqsimlash nazariyasi (J. Rolls):** Bu nazariyaga ko'ra, iqtisodiy tengsizliklar faqat jamiyatning eng zaif qatlamlariga foyda keltirsa, oqlanadi. Konstitutsiyaning bu tamoyili ijtimoiy ta'minot, munosib mehnat sharoitlari va yashash minimumini belgilash orqali amalga oshiriladi.

- **Davlatning Antitsiklik funksiyasi (J. M. Keynes):** Garchi O'zbekiston bozor iqtisodiyoti qurayotgan bo'lsa-da, ijtimoiy davlat tamoyili davlatning iqtisodiy inqirozlar davrida aholini himoya qilish, ijtimoiy xarajatlar va investitsiyalar orqali talabni rag'batlantirish kabi faol aralashuvini nazariy jihatdan asoslaydi.

- **Ilmiy-amaliy muammo:** Ijtimoiy davlatning asosiy muammosi — bu liberal iqtisodiy erkinlik va ijtimoiy xarajatlar o'rtasidagi muvozanatni topish. Agar ijtimoiy yuklama (soliqlar, majburiy to'lovlar) haddan tashqari yuqori bo'lsa, u tadbirkorlik erkinligiga va xususiy mulkning rentabelligiga zarar yetkazishi mumkin. Shuning uchun Konstitutsiya belgilagan tizimning o'ziga xos xususiyati bu ikki qarama-qarshi kuchni uyg'unlashtirish yo'lidan borishdir.

Xulosa

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonning Konstitutsiyaviy iqtisodiy tizimi nafaqat liberal iqtisodiy tamoyillarni qabul qilgan, balki uni "Ijtimoiy davlat" konsepsiyasi orqali chuqur sotsial yo'naltirishga intilmoqda. Bu sintezlangan yondashuv Konstitutsiyaning asosiy qoidalarida aks etgan bo'lib, ushbu maqolaning asosiy tahlil qismida uning huquqiy mexanizmlari chuqur o'rganilishi lozim.

O'zbekiston Konstitutsiyasidagi Iqtisodiy Tizimning Tahlili

I. Bozor Iqtisodiyotining Konstitutsiyaviy Kafolatlari (Liberal Tamoyillar)

O'zbekiston Konstitutsiyasining yangi tahririda mustahkamlangan iqtisodiy tizimning o'ziga xos xususiyatlaridan birinchisi – bu bozor munosabatlarini huquqiy jihatdan mustahkamlash, xususiy mulkni daxlsiz deb e'lon qilish va tadbirkorlikka keng erkinlik berishdir.

1. Mulkning Daxlsizligi va Xilma-xilligi (65-modda)

Konstitutsiyaning 65-moddasi iqtisodiy tizimning poydevori hisoblanib, unda "Mulk daxlsizdir" tamoyili qat'iy belgilangan. Bu norma davlatning o'tish davridagi rejali iqtisodiyot modelidan uzil-kesil voz kechganini ko'rsatadi. Mulk shakllarining xilma-xilligi (xususiy, davlat va boshqa shakllar) tan olingan bo'lib, Konstitutsiya barcha mulk shakllarining teng himoyalanihini kafolatlaydi.

Huquqiy tahlil shuni ko'rsatadiki, bu daxlsizlik kafolati ikki jihatni qamrab oladi: birinchidan, mulkdorning o'z mulkiga nisbatan egalik qilish, foydalanish va tasarruf etish huquqlari ta'minlanadi; ikkinchidan, mulkni majburiy ravishda olib qo'yishga cheklov qo'yiladi. Konstitutsiya mulkni faqat qonunda nazarda tutilgan hollarda, jamiyat ehtiyojlari uchun va bozor qiymatida kompensatsiya to'langan holda amalga oshirilishini qat'iy belgilaydi (66-modda). Bu qoida mulkdorlarning huquqlarini xalqaro standartlarga mos ravishda himoya qilishni ta'minlab, investitsiyalar uchun muhim barqarorlik yaratadi.

2. Iqtisodiy Faoliyat va Tadbirkorlik Erkinligi (69-modda)

Konstitutsiyaning 69-moddasi har bir shaxsning iqtisodiy faoliyat erkinligiga, tadbirkorlikka va qonun bilan taqiqlanmagan boshqa faoliyat turlariga bo'lgan huquqini mustahkamlaydi. Ushbu norma iqtisodiyotni liberallashtirishning huquqiy asosini yaratadi. Tadbirkorlik erkinligi – bu fuqarolarning tashabbuskorligini qo'llab-quvvatlash, ularga iqtisodiy resurslarni qanday ishlatishni o'zlari belgilash imkoniyatini berish demakdir.

Bundan tashqari, 70-moddada halol raqobatning kafolatlanishi va monopollashuvning oldini olish zaruriyati belgilangan. Bu qoida Konstitutsiya bozor iqtisodiyotining asosiy talablaridan biri – sogʻlom raqobat muhitini himoya qilishga qaratilganini koʻrsatadi. Davlatning iqtisodiyotdagi roli endi bevosita boshqaruvdan koʻra, “oʻyin qoidalari”ni belgilash va bu qoidalar buzilishining oldini olishga oʻtganini anglatadi. Shunday qilib, Konstitutsiyaning ushbu normalari Oʻzbekiston iqtisodiy tizimining asosan liberal bozor tamoyillariga asoslanishini taʼminlaydi.

II. Ijtimoiy Yoʻnaltirilganlik va Davlatning Tartibga Solish Roli

Oʻzbekiston iqtisodiy tizimining ikkinchi va eng oʻziga xos xususiyati bu uning shunchaki liberal emas, balki ijtimoiy yoʻnaltirilgan bozor iqtisodiyoti tamoyillarini qabul qilganligidir. Bu jihat yangi Konstitutsiyaning “Ijtimoiy davlat” maqomi orqali huquqiy jihatdan kuchaytirildi.

1. Ijtimoiy Davlat Tamoyili (47-modda) va Iqtisodiy Siyosat

Konstitutsiyaning 47-moddasi Oʻzbekistonni ijtimoiy davlat deb eʼlon qiladi. Bu norma davlatning iqtisodiy sohadagi anʼanaviy rolini sezilarli darajada kengaytiradi. Ijtimoiy davlatning maqsadi – bu iqtisodiy oʻsish samaralarini jamiyat aʼzolari oʻrtasida adolatli taqsimlash, kambagʻallikni qisqartirish va har bir fuqaro uchun munosib turmush sharoitlarini yaratishdan iborat.

Iqtisodiy tahlil nuqtai nazaridan, Ijtimoiy davlat tamoyili:

- Regulyatsiyani nazarda tutadi: Davlat bozor mexanizmlari ijtimoiy adolatsizlikka olib kelgan yoki ehtiyojlarni qondira olmagan hollarda, oʻzining tartibga soluvchi funksiyasidan (soliq, byudjet va subsidiyalar siyosati orqali) foydalanish majburiyatini oladi.
- Ijtimoiy kafolatlarni belgilaydi: Konstitutsiya munosib mehnat sharoitlarini, kafolatlangan yashash minimumini (48-modda) va ijtimoiy taʼminotni (49-modda) belgilaydi. Bu iqtisodiy siyosat faqat foyda orttirishga emas, balki fuqarolarning huquqlarini taʼminlashga qaratilganligini koʻrsatadi.

2. Barqaror Rivojlanish va Ekologik Xavfsizlik (63-modda)

Iqtisodiy tizimning oʻziga xosligi nafaqat ijtimoiy, balki ekologik yoʻnaltirilganlikda ham namoyon boʻladi. Konstitutsiyaning 63-moddasida barqaror rivojlanish tamoyili belgilangan. Bu – iqtisodiy faoliyatning atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va hozirgi avlodning ehtiyojlarini qondirish kelajak avlodlarning imkoniyatlariga ziyon yetkazmasligini taʼminlash majburiyatini anglatadi.

Bu norma davlatga iqtisodiy loyihalarni amalga oshirishda ekologik meʼyorlarga qatʼiy rioya qilishni talab qilish, "yashil iqtisodiyot" tamoyillarini joriy etish va ifloslantiruvchi ishlab chiqarishlarni cheklash boʻyicha tartibga soluvchi choralar koʻrishga konstitutsiyaviy asos yaratadi.

3. Erkinlik va Ijtimoiy Adolatning Uygʻunligi (Sintez)

Xulosa qilib aytganda, Oʻzbekiston Konstitutsiyasida belgilangan iqtisodiy tizimning asosiy xususiyati liberal bozor (erkinlik, mulk daxlsizligi) va ijtimoiy davlat (adolat, himoya) tamoyillarining oʻzaro uygʻunligiga erishishdir. Konstitutsiya davlatga iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun erkinlikni taʼminlash, ammo bu erkinlik jamiyatning eng zaif qatlamlarining huquqlari hisobiga boʻlmasligini talab qiladi. Ushbu sintez, Oʻzbekiston iqtisodiy modelini Gʻarbiy Yevropadagi rivojlangan ijtimoiy bozor iqtisodiyoti modellariga yaqinlashtiradi, biroq milliy oʻziga xosliklar va davlatning oʻtish davridagi rolini inobatga olgan holda.

1. Asosiy Ilmiy Xulosalar (Tizimning Sintezlangan Xarakteri)

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahririda belgilangan iqtisodiy tizimning huquqiy normalarini chuqur tahlil qilish asosida, tizimning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi quyidagi asosiy ilmiy xulosalarga kelindi:

1. Iqtisodiy Modelning Sintezlangan Va Muvozanatlangan Xarakteri

Konstitutsiya O'zbekistonda barpo etilayotgan iqtisodiy modelni aniq belgilab berdi: u na mutlaq liberalizmga, na to'liq davlat aralashuviga asoslangan, balki bozor munosabatlari va ijtimoiy davlat tamoyillarini birlashtiruvchi sintezlangan modeldir. Tizimning mustahkam negizi — mulkning daxlsizligi, tadbirkorlik erkinligi va halol raqobat kafolatlari (liberalizm unsurlari) hisoblanadi. Shu bilan birga, 47-moddada mustahkamlangan "Ijtimoiy davlat" maqomi davlatga bozor mexanizmlari bilan ijtimoiy adolat o'rtasidagi nomutanosiblikni yumshatish funksiyasini yuklaydi. Bu muvozanat iqtisodiy samaradorlikka erishish bilan birga, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashning konstitutsiyaviy kafolatidir.

2. Xususiy Mulk Himoyasining Absolyut Ustuvorligi

Yangi Konstitutsiyaning muhim yutug'i sifatida xususiy mulkni himoya qilish kafolatlarining absolyut darajaga ko'tarilgani e'tirof etiladi. Mulkni faqatgina bozor qiymatida kompensatsiya to'lab va qonunda nazarda tutilgan holda olish mumkinligi haqidagi qat'iy norma, avvalgi tahrirdagi ayrim noaniqliklarga barham berdi. Bu qoida investorlar va tadbirkorlar uchun uzoq muddatli rejalashtirish imkoniyatini beruvchi mustahkam huquqiy barqarorlikni yaratadi. Bu, ayniqsa, xalqaro sarmoyalarni jalb qilish va "Yangi O'zbekiston" iqtisodiy imijini mustahkamlash uchun fundamental ahamiyatga ega.

3. Davlatning Roli Transformatsiyasi va Vazifalari

Konstitutsiya davlatning iqtisodiyotdagi rolini fundamental tarzda o'zgartirdi. Davlat endilikda bevosita xo'jalik subyekti emas, balki tartibga soluvchi, himoya qiluvchi va ijtimoiy ta'minotchi funksiyalarni bajaruvchi institusional kafolatdir. Konstitutsiyaviy normalar davlatning asosiy iqtisodiy vazifalarini iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, mulk huquqlarini himoya qilish, halol raqobat muhitini yaratish hamda kambag'allikni qisqartirish va munosib turmush darajasini ta'minlashga yo'naltiradi. Bu, Konstitutsiya ijrosini ta'minlash uchun davlat apparatining funksional qayta tashkil etilishini talab qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Konstitutsiyasida belgilangan iqtisodiy tizim mamlakatning faqat iqtisodiy emas, balki **ijtimoiy farovonligini** ham ta'minlashga qaratilgan zamonaviy va progressiv huquqiy platforma yaratadi. Ushbu konstitutsiyaviy bazaning to'liq va izchil amalga oshirilishi O'zbekistonning Barqaror Rivojlanish Maqsadlariga erishishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yil yangi tahriri)
2. Iqtisodiy Nazariya
3. Huquqshunoslik va Iqtisodiyotga oid Ilmiy Adabiyotlar
4. Xalqaro Tajriba (Qiyosiy Huquq)